

Spelmän på marsch från kyrkan vid den glansfulla spel-
mansstämman i Ödeshög 19 maj 1974.
Foto Olof Johansson, ÖC.

”En levande hembygdsgård”

Några fakta och tankar om ÖDESHÖGS HEMBYGDSFÖRENING och dess HEMBYGDSGÅRD

Av Bertil Nises

Sommaren 1935 deltog Skräddarmästare Wilhelm Carlsson och Urmakare Ola Green i en av hantverksföreningar anordnad sammankomst i Gränna och kunde då beundra vad som utträttats av hembygdsföreningen därstädes. Eftersom Mjölby Hembygdsförening hade planer på att förvärva byggnaderna på den gamla gården Granliden i Stora Åby, ansåg de båda hembygdsvännerna, att något måste göras för att skapa en hembygdsgård även i Ödeshög så att byggnader och gamla ting kunde bevaras i hemorten.

Fredagen den 12 juli 1935 hölls på initiativ av Ödeshögs Hantverksförening ett sammanträde i gamla kommunalrummet i sockenstugan till vilket Gelbgjutare V. Fong, Gränna, inbjudits. Han höll ”ett synnerligen klarläggande och om varm kärlek till hembygdsarbetet vittnande föredrag, vari han uppdrog riktlinjerna för en hembygdsförenings arbete för tillvaratagande av resterna av den materiella och andliga bygdekulturen”. I protokollets 4:e § står: ”Efter kort överläggning beslöto de närvarande enhälligt att bilda en hembygdsförening”. 16 personer antecknade sig som medlemmar. Den 24 juli 1935 hölls konstituerande sammanträde, varvid ytterligare 13 personer anslöt sig. Föreningens namn bestämdes till ÖDESHÖGS HEMBYGDS- OCH FORNMINNESFÖRENING (24 juli 1935: § 4).

Vid sammanträde den 13 september 1935, § 4, ändrades namnet till ”Ödeshögs med omnejd Hembygds- och Fornminnesförening” och den 23 mars 1949, § 5, fick föreningen det namn, som fortfarande gäller, ÖDESHÖGS HEMBYGDSFÖRENING.

Bara 1.000 för loftboden

En av den nybildade föreningens första åtgärder var att av August Andersson, ”August i Granlia” inköpa hans loftbod och portluder. Köpeskillingen var kronor 1.000:—. (24 juli 1935: § 6). För erhållande av lämplig plats för den blivande hembygdsgården inköptes det område, som kallades ”Sommarnöjet”. (13 sept. 1935: § 3). En finare plats för en hembygdsgård torde vara svår att finna i denna bygd!

Många människor omnämns i föreningens protokoll, som omvittnar, att mycket arbete har nedlagts under de gångna åren. Många problem har lösts — ibland efter häftiga diskussioner och meningsutbyten. Vissa tider, 1938—1947 och 1955—1956 gick verksamheten av olika anledningar på sparlåga, men den hölls dock vid liv.

Verksamheten utvidgades 1957

Den 27 mars 1957 kallade Ödeshögs kulturnämnd representanter för ideella, fackliga och religiösa organisationer till ett sammanträde, som även fungerade som årsmöte. Det erinrades om att krafttag och ansträngningar av alla behövdes för att häva förfallet och återställa Hembygdsgården i värdigt skick.

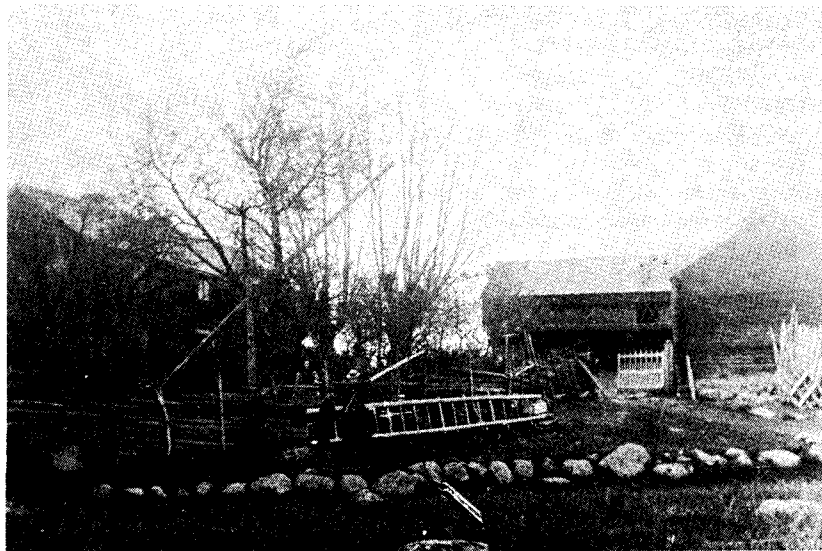
När nedskrivaren av dessa rader år 1957 utsågs att som ordförande leda föreningens öden kunde varken han eller den nya styrelsen ana vilket arbete, som krävdes för att få Hembygdsgården, dess byggnader och samlingar i nuvarande tillstånd. Det är lätt och på sin plats att sända en beundrande och tacksamhetens tanke till de personer, som lade grunden till Ödeshögs Hembygdsförening och Hembygdsgården. Alla, som medverkat under de gångna 40 åren har varit besjälade av tanken att ”Forn-tids arv är framtids grund”.

Hembygdsgården har varit och är till stor glädje för bygdens innevånare. Där har hållits festligheter och sammankomster av vitt skilda slag. Där har dansats och lekts, spelats och sjungits, skidtävlingar och religiösa sammankomster har hållits, Svenska Flaggans Dag har firats där, en tradition med midsommarfester har skapats och de senaste åren har två oförglömliga spelmansstämmor lockat spelmän och folkdansare från en stor del av Sverige till den av alla beundrade gården. Inför en flertusenhövdad församling vigdes vid den stämman 1975 ett brudpar från orten ”i den kyrka, där den klarblå sommarhimlen utgjorde tempelvalvet, ekarna var pelarna och fåglarna (och spelmännen) stod för musiken”. — Ordföranden i Smålands Spelmansförbund uttryckte nog vad alla kände den minnesvärda dagen: — Vackrare än så här kan det överhuvud taget inte vara!

”En levande hembygdsgård”

Den nya, år 1957 valda styrelsens målsättning blev att söka skapa ”en levande hembygdsgård”, eftersom erfarenheten visat, att byggnader och föremål, som ej används, lätt blir förstörda av ”tidens tand”. Under-tecknad tog därför kontakt med Svenska Turistföreningen för att om möjligt få ett vandrarhem förlagt till Hembygdsgården. (7 sept. 1960: § 9). STF:s representanter kom till Ödeshög och besåg bl. a. mangårdsbyggnaden i Granliden på dess ursprungliga plats. Det konstaterades, att huset skulle kunna användas, och nästa steg blev nu att försöka överföra det i hembygdsgårdens ägo. I maj 1960 skänkte makarna Anna-Lisa och Gösta Orrenius mangårdsbyggnaden, som — efter det att gamla paviljongen från sommarnöjets dagar rivits — nedmonterades och återuppfördes (1961) i Hembygdsgården. Därmed hade loftbod, portlider och mangårdsbyggnad återförenats och en gammal dröm gått i uppfyllelse. Deras nuvarande inbördes läge svarar mot det ursprungliga. Den 2 september 1962 invigdes ”det nya Granliden”.

Det har levandegjorts på ett märkligt sätt. Under årens lopp har hittills ca 25.000 människor från hela världen gästade Hembygdsgården och vandrarhemmet. Lekskolans barn hade under många år sin dagliga hemvist där med mångahanda aktiviteter inom- och utomhus. Vilken härlig miljö för sagostunder och naturstudier! Musikskolan har också använt lokalerna, i vilka f. n. intensiv studiecirkelverksamhet bedrivs. Inte kunde väl ”August i Granlia” ana, att så mycket skulle ske under det tak han ensam sov!

Hembygdsgården då den var bondgården Granliden i Stora Åby med mycket ålderdomlig bebyggelse. Bl. a. var den kringbyggd till skydd mot vargarna. Fotot är taget av Sigfr. Kullerstrand i slutet av 1800-talet.

August i Granliden och hans mor sökte hålla värmen uppe med långa slanor som matades in i den öppna spisen, berättar Halvar Andersson som tog bilden under krigsåren.

Granliden från 1600-talet

Om byggnaderna från $\frac{1}{4}$ mantal Kronoskatte Granliden, Stora Åby socken, kan ytterligare sägas, att de härstammar från slutet av 1600- eller början av 1700-talet. Enligt traditionen har gården varit ett officersbo-ställe. Den äldsta bland ett antal bevarade handlingar rörande gården utgörs av ”Utdrag af Domboken hållen å Lagtima Winter Tinget med Lysings Härad i Ödeshög den 6 Martes 1779 § 93”.

Mangårdsbyggnaden var från början en s. k. parstuga bestående av två rum med mellanliggande kök och förstuga. Den har senare påbyggts till två våningar. I väggarna finns borrarade hål, i vilka byggnadsställningarna fästs. I husets bottenvåning finns tre stora öppna spisar. Under den branta trappan till övre våningen finns ett utrymme, där gårdshunden hade sin boplat. Rummen på andra våningen används nu som en del av vandrarhemmet och inrymmer ca 18 sovplatser.

Halvar Andersson — hembygdsgårdens spirituelle sekreterare sedan 1947 — berättar, att han under den mycket stränga och kalla vintern 1941—42 besökte ”August i Granlia”. Denne satt då i det stora rummet till vänster om köket och eldade med ”trinne” (ca 4 meter långa gårdsgårdsslanor). ”Trinnebitarna” låg med ena änden i spisen och den andra på en stolsrygg ute på golvet. Efterhand som bränslet torkade och brann upp, sköt August in det i elden genom att flytta stolen närmare spisen. En natt var det så kallt i rummet att potatisen frös i en säck, som August placerat på spiselhällen!

Hembygdsgårdens byggnader

Några fakta om övriga byggnader. Året för flyttning anges inom parentes.

Portlidret har använts som ladugård och stall, det senare innanför den horisontellt tudelade dörren. Ovanför dessa utrymmen förvarades höet på "rännet".

Loftbodens fyra små rum i nedre delen har använts som spannmålsmagasin och förvaringsutrymmen för redskap m. m. För att hålla skadedjur borta fick gårdens katter bo där, vilket framgår av det s. k. katt-hålet i en av dörrarna. I de två rummen innanför svalgången på övre våningen fick pigor och drängar bo sommartid. Liksom mangårdsbyggnaden är portlidret och loftboden byggda av grovt, kärnfriskt timmer. På loftbodens gavel hänger en ca 4.000 år gammal ekstock, funnen i Klintasjön vid Skräddarp.

Starrladan från Gräsberg är skänkt av Lisa och Gustaf Andersson (1950). Den är uppförd av mycket grova stockar, taktäckt med vass från Tåkern och är enligt expertis mycket gammal. I dylika lador insamlades starr, löv, gräs och ängshö, som skulle användas att dryga ut det bättre fodret, då skörden blivit dålig. Starrladorna var placerade på ängar ganska långt ifrån gårdarna, och fodret kördes hem vintertid, då marken var frusen, vilket underlättade transporten.

"Bergska huset" med skolmuseum (1938). I detta hus, som ursprungligen (1842—1890) varit lärarbostad vid Ödeshögs gamla skola, föddes år 1851 ecklesiastikministern och stavningsreformatorn Fridtjuv Berg. Han framstår som en portalfigur för en ny pedagogik och kämpade för en för alla barn gemensam bottenkola.

Fadern, Anders Berg, var också en framstående skolman. Han fick sin utbildning hos pedagogen, greve Thorsten Rudenschöld på Läckö kungsgård och såg som en av sina främsta uppgifter att "dra skolan ur lancastersystemets ävja". Hans lön utgjordes av fri bostad samt årligen fyra tunnor råg och lika mycket korn, 53 riksdaler skilling banco, fri ved och foder till en ko. Hans hustru, rusthållardottern Anna Charlotta från Stenkilsby i Stora Åby, hade fått en ko i hemgift. Makarna gav alla sina barn ett bibliskt och ett nordiskt namn. "Bergska huset" är nu museum och inrymmer bl. a. en skolsal av lancastermodell från 1850-talet samt minnesrum över Anders, Fridtjuv och Hjalmar Berg.

Joseph Lancaster (1778—1838), engelsk pedagog, upprättade 1798 en skola för fattiga barn i Londons förstad Southwark. Av sparsamhetsskäl införde han "monitörssystemet" vilket innebar, att barnen, som i stort antal undervisades i en enda sal, var indelade i grupper vilka stod under uppsikt av en mera försigkommen lärjunge, kallad "monitör". Han skulle hjälpa kamraterna med läxorna, anställa förhör med dem och söka hålla dem till arbete och ordning. Nybörjarna fick skriva i sand — en sandlådebänk finns i museet — på ett senare stadium användes skiffertavlor och griffel och först i de högre klasserna fick eleverna använda papper och bläck. Skrivredskapet var då gåspenna. Den enda undervisningsma-

terielen förutom skiffertavlor var läs-, skriv- och räknatabeller samt några abc- och läseböcker.

Disciplinen var reglerad i minsta detalj och hade nästan militärisk prägel. Belöningar och straff utdelades, t. ex. skyltar med text: "Förtienst för skrifning", "Flit", "Lat", "Skam", "Oren". I skolmuseet finns sådana skyltar bevarade.

Fähus från Ugglehult skänkt av Viola och Stig Gustafsson (1963). Används f. n. som "bostad" åt hembygdsföreningens getter, som i många "getgenerationer" glatt och gläder unga och gamla besökare från när och fjärran. Huset har ursprungligen använts som hönsbarnhus.

"Knektalagårn från Sjögetorp" skänkt av Karl Andersson (1968). Ut-husbyggnaden har inrymt ladugård och loge, vars ena dörr har trägångjärn. På framsidan består porten av "liggstänger". Som framgår av namnet har "knektalagårn" tillhört ett soldattorp och härstammar från 1700-talet.

På baksidan av logen finns en *tröskvandring* från Erstorp, skänkt av Ingrid Danielsson (1974). Vandringen fungerade genom att en häst eller ox drog det stora kugghjulet runt. Härigenom kunde kraften via en grov kuggstång överföras till ett tröskverk. — Det i ladan befintliga tröskverket, skänkt av Ödeshögs kommun, kommer från Ödeshögs Riddaregård.

Smedja och ängslada från Ermundeby skänkta av Märta och Martin Larsson (1964). Byggnaderna har tillhört en gård, vars mangårdsbyggnad uppfördes 1698. Smedjan stod ursprungligen i en vägkrök ett stycke från gården för eldfarans skull. Ängsladans ålder uppskattas till ca 200 år.

"Heddastuan" från 1/8 mantal Krokseryd 1³ skänkt av Maria och Ernst Andersson, Skramlan (1957). Byggnaden, som är en s. k. enkelstuga från början av 1700-talet, innehåller storstuga och kök med ståtliga öppna spisar. Den har fått sitt namn efter den i huset sist boende, Hedda Andersdotter, död 1910. Hennes mor, Maja Lena Jonsdotter (1790—1887) tillfrågades en gång om sin ålder och svarade då:

— Gösse lelle, dä fanns la inga åratat på den tia!

I hennes psalmbok står: "Hedda född 26 juli 1826 klockan 9".

I mer än 8 generationer har Ernst Anderssons förfäder använt "Heddastua" som undantagsbostad på gården.

Samtliga byggnader på Hembygdsgården inrymmer en mängd gamla föremål från Ödeshögsbygden, de flesta skänkta av sanna hembygdsvänner.

Föreningen planerar, att i närheten av smedjan uppföra en byggnad, där den från Ödeshögs Snickerifabrik inköpta gamla ångmaskinen skall placeras. I anslutning härtil kan kanske "nickesågen" från Holkaberg "återuppstå".

Den Kinmansonska s. k. slöjdvillan, som ända till hösten 1975 legat på skoltomten, står ännu hösten 1976 itusågad, taklös och till största delen nedmonterad strax utanför Hembygdsgården och bidar "pånyttfödelsens dag", medan myndigheterna låter "papperskvarnen mala". "Byggnads-

tillstånd och pengar eller icke byggnadstillstånd och inga pengar, det är frågan”.

För snart 40 år sedan lyckades man flytta och återuppföra Bergska huset från skoltomten till Hembygdsgården. Skall en liknande bravad kunna upprepas i vår framstående nutid? Hembygdsföreningen vill gärna medverka (och har tagit initiativet!) för att bevara den originella slöjdvillan.

Helt färdig blir väl aldrig en hembygdsgård. En hembygdsförenings uppgift är ju att bevara traditioner, byggnader, ting och minnen från skilda tider — nutid blir ju också forntid en gång. Det är och har varit stimulerande för dem, som fått förmånen delta i arbetet med Ödeshögs Hembygdsförening och dess Hembygdsgård.

”Slocknande kolen vi tända på härden.

Varsamt vi taga det kära i vår vård.

*Spinnrocken surrar vid lågande brasan,
medan vi väva på sägnernas bård.*

Flamma forneld! Lys vår gärning!

Lys genom tiden för sönerna väg hem till fädernas gård!”

*Bertil Nises med skolklass i skol-
muséet på hembygdsgården.*